

politikai szerepvállalás céljából illesztette életervébe. A honi peregrinusok ezekkel való összehasonlítása annál érdekesebb lehet, hogy – tudjuk – a világháborúk között külföldre özőnlő magyarországi diákok többségénél szintén szerepel majd – a numerus clausus árnyékában – mind az emigrációs, mind a politikai elkötelezettség mozzanata.

Végül az ilyen típusú prozopográfiák hozzájárulhatnak az utolsó évek technikai újításai következtében megújuló magyarországi elit-kutatásokhoz is. Miután egyre több történelmi elit-repertórium kerül gépi feldolgozásra (ez különösen vonatkozik a reputációs elitcsoportok tagjainak életrajzát tartalmazó századfordulós enciklopédiákra és lexikonokra), a CD-ROM-on szintén elérhető (vagy ilyenekre rávezethető) peregrinusdiák-repertóriumok sokfajta számszerűsített megközelítést nyújthatják annak, hogy a külföldi, nevezetesen a korabeli nemzetközi egyetemi piacon uralkodó státusú németországi főiskoláknak milyen szerepük volt a magyarországi tudományos, politikai, kulturális, felekezeti, gazdasági vagy akár katonai elit kiképzésében. Az így megnyílt összehasonlítási lehetőségek elképzelhetően új fejezetet nyitnak a magyar társadalomtörténet több, eddig sokszor ideológiai prekonceptiókkal és elképzelésekkel terhelt területén. Többek között egyrészt általánosságban ráirányítják a figyelmet az eddig messzemenően elhanyagolt képzési folyamatok fontosságára az elitrétegek kitermelésében, kiválasztásában és legitimációjában. Másrészt objektív alapokon tisztázni engedik a nyugati modernizációs hatások kibontakozásának eredőit a hazai nemzetállami modernizáció első fázisában, amikor közismerten rendkívüli súlya volt a jórészt nyugaton kidolgozott tudásjavak átvételének, „meghonosításának”.

Jegyzet

(1) A német egyetemeknek körülbelül fele nem kért a beiratkozáshoz felekezeti adatot, mint ahogy a legtöbb modern francia vagy angolszász egyetem sem.

(2) A Magyar statisztikai évkönyvek adatai. Ezek az 1881/2-től évenként közölt adatok azonban a 20. század elejéig csak Ausztriát, Németországot és Svájcot veszik számításba s így alábecsülik az összes külföldön tanuló számát, még akkor is, ha a későbbi peregrinációban nagy jelentőségűvé vált francia és olaszországi magyar diáknépességek számarányai ebben a korban nem lehettek jelentősek.

Szögi László (2001, szerk.): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919*. Budapest, ELTE Levéltár.

Karády Viktor

A gyermekkor története

Ha könyvet, tanulmánykötetet értékel az ember, általában is nehéz úgy fogalmazni, hogy a téma bonyodalmai és a szerző ezekre adott válaszai különváljanak. A gyerekkor-történet kérdésében pedig különösen azért nagy a veszély, mert bizonytalanok a terület tudományos definíciói és határai.

A mentalitástörténet részben egy metodológiai vita terméke, amelyet itt nem fogok részletezni, csak utalnék rá, hogy itt egyrészt szó van a narratívum, az anekdotikus adatok szerepéről és egyidejűleg az egyéni fejlődéstörténeti összefüggéseiről. A neveléstudomány szempontjából azért kritikus, mert interdiszciplináris megközelítést igényel, de voltaképpen mind a két tudomány (pedagógia, történelem) perifériáján marad. Megemlíthető ezzel kapcsolatban, hogy a pedagógia számára mindig bizonyos fokú dilemmát jelentett, mennyire tekintse kompetensnek önmagát az egyéni fejlődés, nevelés

kérdésében. A neveléstudomány hagyományosan részben eszmetörténet, részben intézménytörténet, és ennek nem csupán szemléletbeli oka van: az intézményes nevelés általánossá válása bizonyos fokig a terméke, másrészt erőteljes inspirálója volt a gyermeknevelés nagyobb tudatosságának.

Ezért is nagyon nehéz egy ilyen munka műfaját megtalálni: kell hozzá a történelem, az eszmetörténet, az antropológia, a pszichológia ismerete, ugyanakkor egyik tudományág sem ad megfelelő keretet az anyag értelmezéséhez és elrendezéséhez. A mentalitástörténeti kutatással és az ezzel foglalkozó munkákkal az a helyzet, hogy az adatok, szerzők, felmerülő gondolatok egyelőre nem alkotnak rendszert, mégis nagy érdeklődésre tartanak számot ezek az ismeretek, sok új és érdekes szerzőt, adalékot, gondolatot juttatnak el az értő közönséghez, és ezért is annyira népszerűek. Ami *Pukánszky Béla* könyvét illeti, a könyv hiányosságai és fogyatékségei alapvetően a téma itt felsorolt könyvadalmaiból fakadnak. Ezen a kereten belül azonban a szerző igényes és alapos munkát végzett, és a kötet teljes mértékben eleget tesz annak az igénynek, hogy a művelt közönséghez, illetve az egyetemi hallgatókhoz eljusson az a tudás, hogy az ember első éveit nagyonis eltérő feltételek között zajlottak még az európai történelemben is.

A társadalomtudomány klasszikus hagyománya szerint Pukánszky Béla azzal kezdi könyvét, hogy felvázolja az előzményeket, a probléma eszmei beágyazottságát. Feltűnő, hogy egyidejűleg a világ több pontján – a francia *Annales* körben, a chicagói antropológiai iskolában és Angliában – hasonló kutatások kezdődtek a kultúra és a mindennapok történetének feltárására. Felmerül, hogy ennek valamilyen közös oka lehet, de a szerző erre már nem tér ki – némi joggal, mert szétfeszítené témaválasztásának kereteit. Így azonban egy kicsit rövid az átvétel a gyerekkor történetéhez, vagyis az általános utalások szintjén marad, hogy miért lett ez a mentalitástörténet kitüntetett területe.

A kérdés, amely a történettudományban és minden leágazásában újra és újra megjelenik, feltételezhető-e valamilyen haladásirány, fejlődésmenet egy adott téma vizsgálatában. Pukánszky könyvének érdemei közé tartozik, hogy e kérdés vizsgálatában és másutt is ismertet német nyelvű szakmunkákat, amelyek az utóbbi időben méltatlanul háttérbe szorultak. Az általa idézett németül író holland szerző, *Berg* lényeges gondolattal járult hozzá a vitához, megkülönböztetett életkor volt-e a gyerekkor korábbi századokban: nevezetesen, hogy a gyerekek és a szülők viszonya, nem csupán a felnőttek „gyermekképe” változott meg. Újszerű Pukánszky felfedezése *Ariésre*, a gyermekkor múltjának egyik sokat idézett kutatójára, fordulatos élettörténetére és szakmai útjára vonatkozóan. A nagy alkotók között sokan voltak, akik távol álltak a konformista életviteltől és karriertől, mégsem közömbös a kérdés, hogyan lehetséges, hogy annyi non-konformista volt a pedagógusok és pszichológusok, olyan szakmák képviselői között, akik mások életével, viselkedésével kapcsolatban fogalmaznak meg normákat.

Az Ariésszel kapcsolatos viták ellenére a dolog lényegét illetően igaza van: ő fedezte fel, hogy a gyermekfelfogás – ma inkább azt mondanánk, a gyerekkor szociális konstrukciója – változik, és az elmúlt 2–300 évben jelentős változáson ment keresztül. Ez azonban nem érintett minden részletet. Az evolúció már korábban említett kérdésével kapcsolatban szeretném rögzíteni saját véleményem: bármennyire is bizonytalan és relatív az eseménytörténet igaza, azt azért mégsem vonhatjuk kétségbe, hogy Napóleon Austerlitznél elvesztette a csatát, vagyis a „nagy” eseményeknek mégiscsak van egyfajta értelme, menete. Ha azonban függetlenítjük magunkat az eseménytörténettől, és a mentalitásnak olyan elemeit tesszük vizsgálat tárgyává, mint amilyen a gyerekekkel való bánásmód, akkor nehezen támasztható alá, ha fejlődésként akarjuk láttatni a dolgokat.

Ezzel függ össze a könyv általam leginkább kritikusnak tekinthető eljárása: nevezetesen, hogy túlságosan is támaszkodik *DeMause* evolúciós modelljére. Ám ebben a tekintetben is mentegetnünk kell a szerzőt: több példát is találhatunk arra a tudományban, hogy az első modellek, kategóriarendszerek, amelyek az adott téma kapcsán megjelen-

tek, végérvényesen megmaradtak, bármennyire tévesnek bizonyultak is. DeMause több olyan tulajdonsággal rendelkezik, ami miatt vonzóan látszott későbbi kutatók számára: legfőképpen az evolúciós gondolat nagyon tetszetős, kiváló támpontot ad egy rendszer felépítésére, ezért alkalmanként akkor is ehhez folyamodunk, ha nincs semmi teteje. A másik, ami miatt DeMause vonzó, az a pszichoanalízis, amihez ugyan lazán kapcsolódik, mégis világos a rokonság. Vagyis Pukánszky Béla ismét csak a széles körben elfogadott eljárásnak tesz eleget, amikor folyamatosan felidéri DeMause modelljét, amely két okból is elfogadhatatlan: teljességgel légből kapott az az elképzelés, hogy a felnőttek eredendően gyermekgyilkos attitűddel rendelkeznek. Ezzel kapcsolatban jogos az evolucionista ellenvetés: egy ilyen élőlény biztosan rég kipusztult volna. Másrészt a DeMause által feltételezett „pszichogén” evolúciónak sincs semmiféle alapja. Pukánszky munkája maga éppen azt támasztja alá, hogy igen erős túlzás itt a fejlődésre vonatkozó feltevés. Ezzel kapcsolatban joggal hívja fel a figyelmet azokra a szerzőkre, akik a gyerekkor váltságára, a gyermekfelfogás kiürülésére figyelmeztetnek: így azonban a fejlődési folyamat akár ellenkező értelmezést is nyerhet, hiszen DeMause alapfeltevései közé tartozott, hogy korunk nevelési szokásai magasabb rendűek, mint más korokéi (a tételt saját gyermekeinek kiválósága igazolta). Ha azonban ez az állítás nem igaz, akkor az egész fejlődésgondolat érvénytelenné válik.

A könyv különleges érdemének tekintem, hogy a gyerekkortörténeti anyagot a szerző a történeti demográfia adataival kapcsolja össze. Nagyon fontos ennek a kérdésnek a tüzetes vizsgálata, ami azzal kapcsolatban adna eligazítást, hogy a gyermekfelfogás milyen összefüggésben van a „rögvalóság” tényeivel. Pukánszky Béla számára itt nehézséget okoz, hogy ő alapjában véve eszmetörténész, ezért nem tud a demográfiai adatok és a gyerekkorral kapcsolatos szokások mélységeiig hatolni, ugyanakkor nagyon fontos, hogy magára az összefüggés tényére felhívta a figyelmet.

Bár a szerző végül is arra törekszik, hogy teljes áttekintést adjon az európai gyermekfelfogás történetéről, csak megerősödnek a

kétségeink azzal kapcsolatban, jogos-e itt bármilyen kronológiai rend feltevése. A fő gond, hogy egyébként nagyon nehéz értelmezési keretet találni a történeti anyaghoz. Mire következtethetünk a mai szemmel megdöbbentő és elborzasztó eljárások létéből, mint amilyen az emberáldozat vagy a csecsemőgyilkosság? A tudásunk túl hézagos ahhoz, hogy értelmes szövedékét adja az eseményeknek. Tévedésekre vezethet, ha mindenre ráhelyezzük a magunk racionális fókuszát, és később már nem világos, hogy a mérce nem jó, de az is lehet, hogy a vizsgált jelenség egyáltalán nem illeszthető racionális rendszerbe. Gyakori hiba, amelyet a Pukánszky által idézett szerzők is elkövetnek, hogy mai tudásukat és belátásukat tulajdonítják a több évszázaddal korábban élt embereknek. Így például *Shorter*nek egészen biztosan nincs igaza abban, hogy a magas csecsemőhalandóság évszázadokkal ezelőtt az akkori anyák felelőssége volt.

A gyermeknevelés több sajátosságáról is az a képünk alakulhat ki, hogy itt ciklikus ismétlődésekről, valamilyen más társadalmi körülmény hatásáról van szó. Például úgy tűnik, hogy a szoptatósádjaka intézménye mindenütt megjelenik, ahol a szülők tehetőségek; újra és újra viták alakulnak ki a szigorúsággal és engedékenységgel, a testi fenytéssel

---

A gyerekkortörténeti anyagot a szerző a történeti demográfia adataival kapcsolja össze. Nagyon fontos ennek a kérdésnek a tüzetes vizsgálata, ami azzal kapcsolatban adna eligazítást, hogy a gyermekfelfogás milyen összefüggésben van a „rögvalóság” tényeivel. Pukánszky Béla számára itt nehézséget okoz, hogy ő alapjában véve eszmetörténész, ezért nem tud a demográfiai adatok és a gyerekkorral kapcsolatos szokások mélységeiig hatolni, ugyanakkor nagyon fontos, hogy magára az összefüggés tényére felhívta a figyelmet.

---

kapcsolatban. Így valóban nem könnyű megtalálni a legfontosabb fordulópontokat. Bizonyos, hogy a protestantizmus megjelenése ilyenek tekinthető – ehhez kapcsolódik az első „gyermek-illetékönyv”, *Rotterdami Erasmus* munkája. Abban azonban már nem vagyok biztos, jogos-e a felvilágosult abszolútizmus gyermekképeiről beszélni. Európa különféle országaiban igen eltérő gyakorlattal találkozunk, még – erről ír is Pukánszky – azonos régió különböző felekezetű tagjainak esetében is. A könyv egyik értékének tartom Rousseau differenciált értékelését – Pukánszky rámutat a következetlenségekre és bizonytalanságokra Rousseau munkájában. E bonyolult és ellentmondásos szerző szerepe mindenképpen tisztázásra vár.

A másik történeti állomás, amelynek nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk, az intézményes nevelés térhódítása. Kár, hogy Pukánszky Béla, aki a témának igen kiváló ismerője, nem merte bátrabban kifejteni az iskola elterjedésének, a család és az iskola kapcsolatainak, kompetenciaviszonyainak kérdéseit. Pedig sok tennivaló volna az iskola kultúrtörténeti feldolgozásával kapcsolatban. A magam részéről nagyobb hangsúlyt adtam volna a 19. századnak, szerintem igen fontos események történtek különösen a nyolcszázas évek második felében. A szerző azonban itt is hozott érdekes újdonságokat, amelyek nem voltak eléggé ismertek a szakirodalomban: a „petites ecoles” intézménye, a janzenizmus és az iskola kapcsolata, a pedagógiai pamfletirodalom vagy az apák szerepe. Szemmel láthatóan problémát okoz neki az úgynevezett „fekete pedagógiai” irányzat értékelése. A magam részéről sokkal kritikusabb vagyok ezzel szemben: az az állítás, amely szerint a szülők általában szadisták és gonoszak, semmivel sem tartalmasabb, mint ha azt mondjuk, hogy a szülők valamennyien jóságosak és nagyvonalúak. A fekete pedagógia (például a közelmúltban magyarul is kiadott *Alice Miller*) azzal kapcsolatos kijelentései pedig, hogy a nevelés nem egyéb, mint a gyerekek tönkretétele, teljes abszurdum, és sajnos a szülői elhanyagolás, a felelősség elhárítása igazolásaként is felfoghatók.

Összességében Pukánszky Béla gazdag és tanulságos könyvet írt, amely műfaja szerint a kultúrtörténethez áll a legközelebb. A szerző nagy mennyiségű képzőművészeti és irodalmi illusztrációval látja el a könyvet, olyannyira, hogy az emberben felöltlik: a következő könyvének kimondottan a gyermekábrázolás történetével kellene foglalkoznia.

Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*.
Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Vajda Zsuzsanna